

Hogyan keletkezett a Jézus pusztai megkísértéséről szóló elbeszélés?

Mindhárom szinoptikus evangélium beszámol arról, hogy miután Jézus megkeresztelkedett a Jordánban, visszavonult negyven napra a pusztába, s ez idő alatt, vagy ennek végén, megkísértette őt az ördög. Márk csak magát a tényt említi (Mk 1,12–13), Máté (Mt 4,1–11) és Lukács (Lk 4,1–13) viszont részletesen elmondja mind a kísértő támadásait, amelyeket Jézusnak el kellett szenvednie, mind pedig győzelmének módját. Ez a maga nemében kissé egyedülálló evangéliumi történet több nehézség elé is állítja az egzegétákat¹. Mindenekelőtt, hogy mit jelentett azok számára, akik annak idején leírták, és milyen értelmet kap külön-külön a három evangéliumi elbeszélés kifejezőmódjában és szöveggörnyezetében. Irodalomkritikai szempontból nem nehéz felismerni, hogy Máté és Lukács részletes beszámolója ugyanazon történet két megfogalmazási módja, nehezebb viszont meghatározni, hogy milyen kapcsolat van e történet és Márk rövid megjegyzése között. Felvetődik a kérdés, hogy honnan származnak a különböző elemek, amelyekből a Jézus pusztai megkísértésére vonatkozó hagyomány felépül, és amelyek fontos szerepet játszottak létrejöttében. Azt is fontos tudatosítanunk, hogy az elbeszélések milyen témákkal foglalkoznak, mert így tudjuk megragadni megfogalmazó-

A szerző bencés szerzetes. Számos publikációja jelent meg Jézus megkísértés-történetével és a Nyolc boldogsággal kapcsolatban. A jelen fordítás alapjául szolgáló írás – *L'origine du récit des tentations de Jésus au désert* – a *Revue Biblique* 1966/73-as számában jelent meg. A szöveget rövidítve közöljük.

- 1 R. Schnackenburg: *Der Sinn der Versuchung Jesu bei den Synoptikern*, in *Theol. Quartalschr.* 132, 1952, 297–326.; K. P. Koppen: *Die Auslegung der Versuchungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Alten Kirche*, Tübingen, 1961; A. Feuillet: *Le récit lucanien de la tentation*, in *Biblica* 40, 1959, 613–661.

ik szándékát és a történetek eredeti jelentését – például, hogy a kísértéseknek van-e messiási vonatkozásuk. Márk, Máté és Lukács elbeszélésében különbözőképpen jelenik meg Jézus megkísértésének hagyománya. Felmerül tehát a kérdés, hogy ez a hagyomány nem ment-e át valamiféle fejlődésen, amelynek esetleg fel lehetne vázolni fázisait. Végül elérkezünk a hagyomány keletkezésének problémájához, amely ezt a kérdést veti fel: mi volt a megkísértés-elbeszélés eredete, mi volt az a megtörtént esemény, amelynek emlékét őrzi?

Tanulmányunk ez utóbbi problémával kíván foglalkozni. Ha történetésként közelítünk a megkísértés-történetekhez, nem elégedhetünk meg azzal, hogy megállapítjuk, az elbeszélte események valószínűek-e vagy valószínűtlenek, és azzal sem, hogy állást foglalunk azzal kapcsolatban, hogy az ördög megjelenése, Jézussal való vitája és a megkísértés különböző színhelyei valóságosak-e vagy sem. Történeti szempontból az egyetlen értelmes kérdés, hogy ez az elbeszélés visszavezethető-e Jézusra, az események egyetlen tanújára, vagy pedig nem egyéb, mint egy keresztény teológus képzeletének és reflexiójának gyümölcse. Válaszunk természetesen megkívánja majd az elbeszélés helyes interpretációját.

A fenti kérdéssel kapcsolatban az egezeták két egészen különböző álláspontot képviselnek. Az egyik tábor abból a megcáfolhatatlan tényből indul ki, hogy az evangéliumok közvetlenül a keresztény közösség hagyományán alapulnak, ezért ők az elbeszélésben az első keresztények problémáinak megjelenését keresik, egyfajta választ az őket foglalkoztató kérdésekre. Ebből a szemléletmódból adódik, hogy ezek az egezeták úgy magyarázzák az elbeszélést, mint a közösség alkotását. A másik tábor elsősorban az első keresztények hite érdekli, és az a tisztelet, amelyet e hit ébresztett a Mester személye és földi szolgálatának kivételezett tanúi iránt. Számukra morálisan lehetetlen, hogy olyan cselekedeteket és szavakat tulajdonítottak volna az Úrnak, amelyeket nem tett, illetve nem mondott. Ebből következik itt annak feltételezése, hogy az evangéliumi elbeszélések még akkor is objektív alapon állnak, ha ez az alap nem áll rendelkezésünkre. Tegyük hozzá rögtön, hogy a gyakorlatban a különböző vélekedések konkrét megjelenési formái árnyaltabbak lehetnek és közeledhetnek egymáshoz. Például feltételezhetjük, hogy a keresztény közösség megtörtént eseményből kiindulva fogalmazta meg a történetet, vagy hogy a Jézus által megfogalmazott történet átment néhány változtatáson az áthagyományozás során.

Világos, hogy a történészek közötti vitának csak akkor van értelme, ha sikerül közös nevezőre jutni, olyan kritériumot találni, amelyet mindenki el tud fogadni. Ebben a helyzetben a történet-kritika siet segítségünkre, mely szerint *Is fecit cui prodest*, azaz annak kell tulajdonítani az elbeszélést, akinek érdeke volt azt megírni. Azt kell tehát megállapítani, hogy milyen problémákról tanúskodik az elbeszélés, milyen kérdésekre keresi a választ, mindezek után pedig megvizsgálni, hogy az így felvetődő kérdések Jézus hallgatóinak kérdései voltak-e nyilvános működése idején, vagy a korai keresz-

ténységé. Más szóval minden probléma – legyen az konkrét vagy tipikus – abban a konkrét szituációban merül fel, amelyben az elbeszélés elnyeri létjogosultságát.

De a történet mögött rejlő kérdések kutatása alapos előkészítést kíván. Nem az egyes evangéliumi elbeszélések problémáival kell ugyanis foglalkoznunk, hanem mélyebbre kell ásniuk, és amennyire csak lehet, eredeténél kell megragadnunk az elbeszélést. Gyakorlatilag szükség lesz rá, hogy megtaláljuk a kapcsolatot Márk megjegyzése és Máté, illetve Lukács bővebb elbeszélése között; s felvetődik a kérdés, hogy tekinthetjük-e őket egy ősbibliai hagyomány tanúinak, vagy el kell fogadnunk, hogy egyik a másiktól függ.

Válaszolnunk kell arra a kérdésre is, hogy mi lehetett a jelentése annak az eredeti elbeszélésnek, amelyről kutatjuk, hogy visszavezethető-e Jézusra magára, vagy pedig a keresztény közösségben született. E szöveg interpretációja szükségszerűen függ a benne szereplő témáktól. Nem szeretnénk hosszan elidőzni ennél a pontnál. Miután már bemutattuk, hogy Máté és Lukács hármaskör megkísértéséről szóló elbeszélése elégséges okot szolgáltat arra, hogy a történetet magára Jézusra vezessük vissza, nem szükséges megismételni, amit már másutt leírtunk az elbeszélés jelentéséről², amely úgy ábrázolja Jézus három megkísértését, mint amelyekben győzedelmesen megismétlődnek és beteljesülnek Izrael népének a pusztában hajdan elszenvedett kísértései.

Szövegünk első részét a megkísértés-értelmezések két hagyományának szenteljük. A második részben megvizsgáljuk, mi szól amellett vagy az ellen, hogy az elbeszélést a keresztény közösségnek tulajdonítsuk. A harmadik részben pedig sorra vesszük az érveket és ellenérveket azzal kapcsolatban, hogy az elbeszélés Jézusnak tulajdonítható-e³.

2 J. Dupont: *Les tentations de Jésus dans le désert* (Mt 4,1–11). In *Assemblées du Seigneur* 26 (1962), Bruges, 37–53.

3 A következőkben csak a cikk harmadik részét közöljük. Az első részben a szerző az evangéliumi szövegek forrásait és azok jelentését kutatja. Úgy tűnik, hogy Máté és Lukács két forrást használt: egyrészt Márk szövegét, innét vették Jézus negyven napi tartózkodását a pusztában, másrészt egy Márktól különböző közös forrást, amely tartalmazza a három kísértést és Jézus három válaszát. Jézus válaszai elvezetnek minket a MTörv 8. fejezetéhez: „Emlékezz vissza az egész útra, amelyen vezetett Istened, az Úr, már negyven esztendeje a pusztában, hogy megszanyargatva és próbára téved, megtudja, mi van a szívedben: megtartod-e parancsolatait vagy sem? Sanyargatott és éhezett, de azután mannával táplált, amelyet nem ismertél, és atyáid sem ismertek. Így adta tudtadra, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem mindazzal, ami az Úr szájából származik. Megértetted ebből, hogy úgy fegyelmez téged Istened, az Úr, ahogyan az ember fegyelmezi a fiát” (MTörv 8,2–3.5). Ez a szakasz Izrael negyvenéves pusztai vándorlásáról szól, és a vándorlás közben elszenvedett kísértésekről. A Máté és Lukács által felhasznált közös forrás jelentése ennek fényében az lehetett, hogy Jézus újraéli azokat a kísértéseket, melyeket Izrael negyven éven át elszenvedett a pusztában. Így saját személyében átéli Izrael sorsát, hogy beteljesítse azt Isten iránti hűségével.

A második részben a szerző rámutat a különböző zsácutcákra, melyekbe azok kerülnek, akik a szöveget teljes egészében az ősegyház szerzeményének tekintik. Ilyen zsácutcák: a) a megkísértés-történet apológia a zsidókkal szemben, akik azzal vádolják a keresztényeket, hogy Jézus nem teljesítette azt, amit a Messiástól

Miért származhat Jézustól a megkísértés-történet?

Először is megpróbáljuk sorra venni mindazt, ami megakadályozhatná, hogy kielégítő eredményre jussunk. Ily módon először vizsgáljuk meg röviden, hogy milyen hagyományos ellenvetések merülnek fel azzal szemben, hogy a megkísértésekről szóló történet magától Jézustól származik. Ezután pedig áttérünk a pozitív érvekre, amelyek azt erősítik meg, hogy a történet valóban visszavezethető Jézusra.

1. A nehézségek

a) A fő nehézség abból adódik, hogy a megkísértés-történet előadásmódja nem olyan, mintha Jézustól származna, vagyis az elbeszélés nem Jézus ajkáról hangzik el, és nem egyes szám első személyben.

M. Albertz érvelése ebben a kérdésben kissé erőtlennek tűnik. Azt állítja ugyanis, hogy Jézus minden további nélkül beszélhetett harmadik személyben, mintha valaki másról lenne szó, hiszen így tett a parabolákban is, melyekben ezért csak rejtett módon jelenik meg.

Hasznosabb lenne talán egy másik szempontot figyelembe venni. Ha feltételezzük, hogy Jézus maga mesélte el a történetet, világos, hogy nem akkor és ott mondta el, ahol lejátszódott. Csak később beszélhetett arról, hogy mi történt vele a pusztában, akkor, amikor tanítványai már tőle várták messiási reményeik beteljesülését, de ugyanakkor nem győztek csodálkozni azon, hogy nem úgy cselekszik, ahogy azt a Messiástól elvárták. Egy ilyen elbeszélés, ha továbbra is feltételezzük, hogy Jézustól való, aligha született meg a Fülöp Cézaráájában történtek előtt. Amikor tehát a megkísértés-történet Jézus szolgálatának elejére, közvetlenül megkeresztelkedése utánra került a Szentírásban, a hagyomány elszakította azt attól a konkrét szituációtól, amelyben elhangzott, hogy oda kerüljön, amikor időben megtörtént. A szövegösszefüggés megváltozása természetesen módosította a stílust is. Így áthelyezve az elbeszélést, csak akkor lehetett volna megőrizni az egyes szám első személyben való beszédet, ha jelzik az elbeszélés körülményeit, melyek között Jézus elmondta. Ebben az esetben azonban későbbi eseményekre kellett volna utalni.

elvártak; b) a megkísértés-történet a katekézis számára készült, hogy a csodaváró keresztényeket az Istennek való engedelmességre buzdítsa; c) e történet teológiai munka, amely arra szolgál, hogy azokat a keresztényeket, akik hallottak Jézus megkísértéséről, és ebben istenségének cáfolatát látták, megnyugtassa; d) végül a szerző cáfolja azokat a véleményeket, mely szerint a megkísértés-történetben az evangélista előre összefoglalta és így kiemelte azokat a kísértéseket, amelyek Jézust nyilvános működése alatt érték.

A megkísértés-történet fő kérdése, hogy Jézus bizonyítsa be, ő-e a Messiás. Ez pedig már nem jelentett problémát a keresztényeknek, akik feltámadása után Messiásként és Isten Fiaként tisztelték őt. A szöveg tehát elsősorban nem az őskeresztény egyház kérdéseire keresi a választ, hanem Jézus hallgatóiéra, akiknek nehézséget jelentett Jézusban elfogadni a Messiást. (A ford.)

Ennél sokkal egyszerűbb volt elhagyni az eredeti szövegösszefüggést, amelyben a történet elhangzott, és egyes szám harmadik személyben elmondani.

Abból tehát, hogy az elbeszélést nem közvetlenül Jézustól halljuk az evangéliumban, nem vonhatjuk le azt a tanulságot, hogy áthagyományozói nem neki tulajdonították. A történet áthelyezése gyakorlatilag elengedhetetlenné tette, hogy mai formájában jelenjék meg előttünk.

b) Másik nehézség, hogy nincs a történetben egyetlen szó sem, amely eredetileg Jézustól származna. Ő ugyanis szentírási idézeteket mond, melyekhez Máté hozzáteszi a „Takarodj, sátán!” szavakat, ez pedig cézárei jelenetből is származhat. Nem a keresztények aggályosságát kell-e ebben felfedeznünk, akik nem akartak a Mester szájába olyan szavakat adni, amelyeket nem mondott?

Erre a kérdésre könnyű a válasz: ezt a sajátságot akkor is könnyű megmagyarázni, ha az elbeszélés Jézustól származik, aki a sátánon aratott győzelmét nem saját szavainak, hanem inkább Isten ígéjének akarta tulajdonítani.

c) Néhány szerző⁴ kiemeli, hogy a szakasz irodalmi szempontból teljesen egyedülálló. Az evangéliumi hagyományban nem találunk más példát ilyenfajta párbeszédes jelenetre. Ebből arra a következtetésre jutnak, hogy az evangélium más közléseivel szemben, melyek szóbeli hagyományon nyugszanak, ez az elbeszélés tudós, megtervezett munka.

A szöveg irodalmi kidolgozottságát valóban nem lehet tagadni. Máté és Lukács utolsó redaktorként, mindegyik a maga módján, gondosan revidálta forrásának szövegét. Az elbeszélő már korábban kezébe vette a görög Bibliát, hogy átmásolja azokat az idézeteket, amelyek elbeszélésének vázát alkotják. Még ha el is fogadjuk ezt, akkor sincs okunk kétségbe vonni, hogy az elbeszélés magja szóbeli hagyományból származik, amely ezen az egyszerű elven szerveződik szöveggé: három bibliai idézet, és mindegyik megfelelő keretbe helyezve. A hármas szerkezet nagyon gyakori az evangéliumban, egyáltalán nem könyvízü, és megfelel egy feltételezhetően Jézusra visszavezethető ábrázolási módnak: gondoljunk arra a parabolára, ahol az egyik szolga őt, a második kettő, a harmadik egy talentumot kap (Mt 25,14–30); másutt a lakomára meghívtak háromféle kifogást hoznak fel, hogy miért nem tudnak elmenni (Lk 14,16–20); vagy a mag háromféle terméketlen talajba hull, majd jó földbe, ahol három különböző mértékben hoz termést (Mk 4,3–8). Semmi sem akadályozza meg tehát, hogy ugyanaz a szerkesztésmód jelenjen meg itt is, most nem anekdotázó részletekkel, hanem három rövid, ugyanabból a szövegösszefüggésből származó bibliai idézettel.

d) Ugyanakkor az is elgondolkodtató, hogy a Szentírás idézése nem inkább a zsidó-keresztény közösség gyakorlata-e, mint Jézus tanítási módszere. Világos, hogy a keresztények kutatták az Íráso-

4 W. E. Bundy: *Jesus and the First Gospels*, 64.; B. M. F. van Iersel: *Der Sohn*, 166.

kat, hogy mélyebben megértsék Krisztus misztériumát. Máté mód-szere, ahogyan idézeteit egymás mellé illeszti, a legjobb példa erre. Sőt az sem letagadható, hogy Jézus nagyszerűen ismerte az Írásokat, és gyakran hívta őket segítségül, hogy hallgatói megértsék küldetésének értelmét. Gondoljunk például a Keresztelő János küldötteinek adott válaszra, amelyben Izaiás könyvének próféciaira céloz (Mt 11,4–5), vagy az utolsó vacsorán a kehely fölött elmondott szavaira, amelyek a Kiv 24,8-ra utalnak (Mk 14,24).

e) Számos ellenvetéssel találkozhatunk még, ezek azonban meg-lehetősen felületesek, és nem szükséges hosszabban foglalkozni velük. Például W. E. Bundy⁵ szerint Jézusra nem jellemzők a bizal-mas közlések. Világos azonban, hogy ebben a történetben egyáltalán nem bizalmasságról van szó. Van Iersel⁶ szerint az evangélium nem ismer más személyes találkozást Jézus és a sátán között. Erre azt mondhatjuk, hogy Pál sem beszél máshol a harmadik évig való elragadtatásról, csak a 2Kor 12,2–4-ben. Megállapíthatjuk egyé-bként, hogy máskor viszont Jézus „látta” a sátánt. – E. Percy⁷ úgy gondolja, hogy a tanítványok számára, akiknek Jézus ezt elmondta, a történet semmiféle gyakorlati haszonnal nem járt. Ezzel szemben, annak ismeretében, hogy miként gondolkodtak a tanítványok Jézus nyilvános működése idején, éppen azt fogjuk bemutatni, hogy mi-lyen gazdag jelentéssel bírt a megkísértés-elbeszélés számukra.

Azt hiszem, ennyi elegendő, hogy lássuk: nincs kényszerítő erejük azoknak az ellenvetéseknek, amelyek a szerzőséget nem Jézusnak tulajdonítják. Nem kell tehát eltekintenünk azoknak a pozitív érveknek a vizsgálatától, amelyek amellett tanúskodnak, hogy a történet, vagy legalábbis a magja, Jézusra vezethető vissza. Három észrevételre fogunk szorítkozni, amelyek az elbeszélés kö-zéppontjában állnak.

2. Jézus visszautasítja a tőle követelt „jelet”

Jézus szolgálatának tipikus szituációja a jelkérés. Ehhez kapcsolódik és innen értelmezendő a megkísértésről szóló elbeszélés.

Az evangélium pontosan tájékoztat erről a szituációról. Vallási téren Jézus olyan tekintély, aki megdöbbeneti kortársait, mivel a legnagyobb becsben álló hagyományokkal is szembe mer fordulni. Egész magatartásával azt fejezi ki, hogy isteni küldetése van. A vallási tekintély törvényes birtokosaiként Izrael lelki irányítói ma-guknak követelik a jogot, hogy Jézus szavahihetőségéről bizony-ságot nyerjenek. Felszólítják, hogy igazolja a tekintélyt, melyet magá-nak megkövetel (vö. Mk 11,28). „Égi jelet” kérnek tőle (Mk 8,11; Mt 12,38; 16,1; Lk 11,16.29), azaz olyan cselekedetet, amely egyértelmű-en igazolja Isten beavatkozását. Ezt a felszólítást az evangélium

5 W. E. Bundy: i. m. 64.

6 Van Iersel: i. m. 168.

7 E. Percy: *Die Botschaft Jesu*, 17.

„kísértésnek” tekinti (πειραζοντες, Mk 8,11; Mt 16,1; Lk 11,16). Jézus elveti, visszautasítja, hogy küldetésének így adja kétségbevonhatatlan bizonyítékát. Szenvedésének pillanatában lesz legsürgetőbb a követelés Heródes részéről, aki jelet szeretne látni Jézustól (Lk 23,9), valamint a főpapok és írástudók részéről, akik maguk mondják meg, mi legyen a végső jel: „A Messiás, Izrael királya, szálljon le most a keresztről, hogy lássuk és higgyünk!” (Mk 15,32; vö. Mt 27,42–43; Lk 23,35.37).

Jézus visszautasító magatartása meglephette a tanítványokat. Tanúi voltak csodáinak, azt kellett tehát gondolniuk – és nem minden ok nélkül –, hogy könnyen teljesíthetné a feladatot. És nyilván fölmerült bennük az a kérdés is, hogy ha eleget tenne a vallási előjárók kérésének, nem kerülne-e el sok kellemetlenséget. Természetesnek látszik tehát, hogy Jézus szerette volna megértetni tanítványaival magatartásának okát.

A megkísértésekről szóló történet nagyon jól megfelel ennek a helyzetnek. Zahn⁸ helyesen emeli ki, hogy az első kísértésben nemcsak arról van szó, hogy az éhséget csillapítsa, hanem az ördög arra szólítja fel, tegyen bizonytságot arról, hogy Isten Fia. A második kísértés sem csak arról szól, hogy használja ki Isten támogató erejét, hanem: tegyen valami olyat, hogy a kísértő is elismerje, valóban Isten Fia. E kérések és a zsidó vezetők követelései közötti analógia olyan szembeötlő, hogy nem lehet véletlen. Sőt, amit Jézus az ördögnek válaszol, magyarázatot ad arra is, miért nem engedelmeskedik azoknak, akik jelet kérnek tőle isteni küldetésének bizonyítására. Az egyetlen jel ugyanis az ő Istenhez való hűsége, hogy egyedül Isten igéjére támaszkodik, nem kísérti Istent, és csak őt szolgálja.

Igaz ugyan, hogy Jézus működésének e sajátos szituációja megadja a történet teljes értelmét, mégis el kell ismerni, hogy Húsvét után ez már nem érvényes. Akkorra az ég megadta a jelet: Jézus feltámadt a halottak közül. A feltámadás az isteni biztosíték arra, hogy Jézus az Úr. A keresztényeknek, akik úgy tekintenek Jézusra, mint Úrra, Messiásra és Isten Fiára, a „jel” problémája, amelyről a megkísértés története szól, már a múlté: megoldódott Húsvét fényében. Mivel a megkísértés története olyan kérdésekre és helyzetekre keresi a választ, amelyek Jézus nyilvános működésére jellemzőek, az elbeszélésnek csak akkor van értelme, ha Húsvét előtt írták.

E következtetés annyira magától értetődő, hogy J. Schmid⁹ arról kezd el gondolkodni, hogy az elbeszélés hogyan maradhatott fenn egyáltalán. Talán – válaszolja –, mivel a keresztények is bátorítást találtak benne saját nehézségeikben. A történetet ezek szerint tehát erkölcsi tanítása miatt őrizték volna meg, ami igencsak másodlagos jelentése a szövegnek.

8 Th. Zahn: *Das Evangelium des Matthäus* (Komm. zum N. T., I), 4. kiadás, Leipzig-Erlangen, 1922, 155 és 158.

9 J. Schmid: *Das Evangelium nach Matthäus*, 67.

3. A tanítványok messiás-várása

A megkísértésről szóló elbeszélés Jézus tanítványainak azt a fajta messiási várakozását is helyére teszi, amelyben Jézus nyilvános működése idején nem különböztek kortársaiktól. E várakozásnak a keresztény közösségre nincs már hatása.

Aligha szükséges bizonygatni, hogy Jézus felkeltette környezetének messiás-várását. Amikor meghalt, feje fölött a felirat a „Zsidók királya”-nak nevezte (Mk 15,26). És nemcsak ellenségei vettek tudomást messiási igényéről.

A szövegek egyértelműen tudósítanak róla, milyen kép élt abban az időben a Messiásról. Nem sokkal azután, hogy Pompeius Kr. e. 63-ban elfoglalta Jeruzsálemet, egy jámbor farizeus így könyörgött Istenhez:

*Lásd meg, Uram, és keltsd föl számukra Királyukat, Dávid fiát,
azon a napon, amelyet te ismersz, ó Isten,
hogy szolgálj uralkodjék Izrael fölött.
Óvezd föl őt erővel, hogy összetörje az álnok vezetőket,
hogy elvesztvén őket megtisztítsa Jeruzsálemet a pogányoktól, akik
tiporják,
hogy az igazságosság bölcsességével elűzze örökségedből a bűnösöket,
hogy összetörje a bűnösök gőgjét, mint a fazekas edényét,
hogy vasvesszővel szétszórja minden vagyonukat,
hogy szájának szavával megsemmisítse az istentelen pogányokat,
hogy fenyegetése miatt messze fussanak arcától a pogányok,
és megdorgálja a bűnösöket szívüknek szavával.
Akkor majd összegyűjti a szent népet, melyet igazságossággal vezérel,
és megítéli a megszentelt nép törzseit Istene, az Úr által.*

*...
Ígája alatt görnyedve szolgálják majd őt a pogány népek,
és megdicsőíti az Urat az egész föld szeme láttára;
mint kezdetben, megtisztítja Jeruzsálemet a megszentelés által,
hogy eljöjjenek a nemzetek a föld határáról, és lássák dicsőségét;
erejükől megfosztva hozzák neki ajándékba a föld fiait,
hogy az Úr dicsőségét szemléljék, amellyel Isten megdicsőítette...*

(Sal. Zsolt. 17,21–31)

Ugyanezeket a gondolatokat Kumránban is megtaláljuk, a Messiás-királyra mondott áldásban (1 QSb 5,20–29). És az Újszövetségben szintén jelen vannak, főleg Zakariás énekében: „Erős szabadítót támasztott nekünk szolgálójának, Dávidnak házában, ... hogy megszabadítson ellenségeinktől s mindazoktól, akik gyűlölnek minket...” (Lk 1,69–71). Dicsőséges és hatalmas királyról álmodnak, népének szabadítójáról, aki biztosítja Izrael uralmát a pogány nemzetek fölött.

E várakozás különösen is megvilágítja az evangélium több jeletét, például Zebedeus fiainak kérését: „Tedd meg nekünk, hogy

egyikünk jobbadon, másikunk balodon üljön dicsőségben" (Mk 10,37), de főleg a Fülöp Cézaráájában történeteket (Mk 8,27–33), ahova a megkísértést tanulmányozva minduntalan visszaérkezünk. Miután Péter kijelentette, hogy Jézus a Messiás, fellázad, amikor Jézus saját szenvedéséről és haláláról beszél. E reakcióban Jézus az ördög kísértését fedezi fel: „Takarodj előlem, sátán! Emberi módon és nem Isten tervei szerint gondolkodol.” Minden kétséget kizárólag, Péter nem tartja összeegyeztethetőnek Jézus szenvedését a messiási méltósággal, amelyet épp az imént ismert fel benne. S ez pontosan azért lehet így, mivel a Messiásról alkotott képe az ördögtől van. Péter elképzelésében a Messiás nem szenvedhet. A megkísértés történetében még az éhségtől sem. A Messiásnak Izrael királyának kell lennie – lehetőleg égi jelet művelve, amely köréje gyűjti a népet –, és uralkodnia kell a pogány nemzetek fölött, melyeket az ördög megmutatott neki a magas hegyről. A hasonlóság a megkeresztelkedést követő kísértések és a Fülöp Cézaráájában lejátszódott események között, ahol Péter megvallja a hitét Krisztusban, majd nyomban Jézus kísértője lesz, magára vonta az egzegéták figyelmét, és sokan a cézárei jelenetet úgy tekintik, hogy ez volt az a pillanat, amikor Jézus elmondhatta megkísértésének történetét tanítványainak¹⁰.

Nem szükséges hipotéziseket gyártanunk, hogy mik lehettek a minket foglalkoztató elbeszélés megszületésének pontos körülményei. Minket az elbeszélés konkrét szituációja érdekel és a tanítványok sürgető kérdése, amelyre Jézus ezzel az elbeszéléssel válaszolhatott. Úgy hisszük, hogy a választ a kor messiási elképzelései mellett abban találhatjuk meg, ahogyan ezen elképzelésekkel szemben Jézus felfogta saját küldetését. Kísértéseinek elmondásával meg akarta értetni tanítványaival, hogy amit tőle várnak, az az ő szemében csak az ördög kísértése.

Tegyük hozzá, hogy Húsvét előtt a tanítványok messiási elképzelései könnyen magyarázatot adnak arra, hogy Jézus miért is mondta el a történetet. Sokkal nehezebb lenne azonban megtalálni az ősegyház felfogásában az elbeszéléshez illő alkalmat. A keresztények tudták jól, hogy Krisztusnak szenvednie kellett, hogy azután belépjen a dicsőségbe, amely nem a politikai hatalom dicsősége. A királyság, melyet eljövetelekor kell megalapítania, egészen más természetű.

4. Jézus és az ördög

Már csak az van hátra, hogy megfigyeljük, összeillik-e az ördög szerepe a megkísértés történetében azzal, ahogyan Jézus küldetésével kapcsolatban viszonyul hozzá. Akár tetszik, akár nem, el kell ismernünk, hogy Jézus komolyan veszi az ördögöt: ellenfelének tekinti, akinek cselvetéseit meg kell hiúsítania, és akit le kell győznie.

10 T. W. Manson: *The Servant-Messiah*, 55.

Az imént beszéltünk a cézárei jelenetről, amikor Jézus keményen rászól Péterre: „Takarodj előlem, sátán!” (Mk 8,33). A keresztények nem találhatták ki ezeket a szavakat, amelyek a nagy tiszteletben álló apostolnak szólnak. Jézus az, aki „sátánnak” nevezte Pétert, mert magának a kísértőnek a tettét ismerte fel, amikor Péter el akarta őt téríteni a rá váró szenvedéstől. Péter a sátán szerepét vette magára, amikor Jézust el akarta téríteni attól, ami isteni küldetése lényegi részét képezte. Jézus hozzáteszi: „Emberi módon és nem Isten tervei szerint gondolkodol” (Mk 8,33). Isten szándékaival össze nem egyeztethető, csak emberi szempontból figyelembe venni küldetését: szemében éppen ez az ördög kísértése. Amikor Jézus visszatartja az apostolok fejének rosszul megválasztott szavait, rettenthetetlen ellenségének, az ördögnek cselvetését hiúsítja meg.

Jézusnak egy másik mondatát, amelynek nem vonhatjuk kétségbe autenticitását, Lukács őrizte meg. A sátán itt a tanítványok hitét sodorja veszélybe: „A sátán kikért titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát” (Lk 22,31). A megpróbáltatás, amely lelkük mélyéig meg rázza és megrendíti őket, csak a sátán műve lehet, akinek egyébként először meg kell szereznie Isten hozzájárulását.

A konkoly példázatát úgy kell hallgatnunk, mint felhívást a türelemre (Mt 13,24–30): a jók és a rosszak szétválasztása a maga idején, az aratáskor fog megtörténni, s ez nem esik egybe Jézus működésének idejével. A „szérű kitakarításának” pillanata (Mt 3,12) még nem jött el. Még csak az ítéletet előkészítő fázisban vagyunk, amikor a konkoly és a jó mag kezd felismerhető lenni, amikor az, ahogyan az emberek Jézus üzenetéhez viszonyulnak, lehetővé teszi, hogy különbséget tegyünk jók és rosszak között. A parabola tanulsága szempontjából, csak járulékos kérdés, hogy honnan származik a konkoly (Mt 13,27), amit viszont Jézus válaszol, mégis fontos: „Ellenséges ember műve az” (Mt 13,28). Nem lenne helyes, ha az allegóriától való félelem miatt, tagadni akarnánk, hogy ez a mellékezen adott magyarázat az ördög művére céloz, aki Jézus számára maga az Ellenség.

Jézus nemcsak tudatában van annak, hogy az ördög meg akarja hiúsítani küldetésének beteljesítését, hanem isteni küldetését egyenesen a sátán uralmával ellentétesnek tekinti. Ebben a perspektívában kapják meg igazi jelentésüket az ördögűzések, a sátán elleni harc talán legszembetűnőbb jelenetei az evangéliumban. Ebből a szempontból Jézus három mondata különösen is fontos.

Az első az ördögűzéseket Isten országa eljövételének jelévé teszi: „Ha én Isten ujjával (Máténál Isten Lelkével) űzők ördögöt, akkor elérkezett hozzátok az Isten országa” (Lk 11,20; Mt 12,28). Jézusnak nemcsak az a küldetése, hogy szavával hirdesse: „közel van az Isten országa” (Mk 1,15), hanem hogy tetteivel is nyilvánvalóvá tegye eljövételének közelségét. Az ördögűzések jellé válnak, hiszen olyan hatalom viszi végbe őket, amely már Isten országához tartozik, és így nyilvánvalóvá teszik, hogy Isten országa „itt van” (εφθαλθεν), és hatása már érezhető: mint ahogyan a nap, még mielőtt felkel, már

kezdi megvilágítani a földet. Miközben Jézus Isten országának erejével tesz csodát, értésünkre adja, hogy az ország eljövetele nem késhet sokáig. Ha így értelmezzük, az ördögűzések lényegi részét képezik az Isten országáról szóló üzenetnek, és semmi meglepő nincs benne, hogy amikor Jézus elküldi tanítványait Isten országának hirdetésére, ő ad nekik hatalmat a gonosz lelkek kiűzésére és a betegek meggyógyítására (Mt 10,1.7–8; Lk 9,1–2.6; 10,9): a szót nem lehet elválasztani a jeltől, és az ördögűzések jelértéke adja meg a Jézustól nekik szánt jelentőséget.

Az előbb idézett mondathoz Máté és Lukács csatol egy másikat is, amely Márknál is megtalálható: „Senki sem törhet be az erős ember házába és nem rabolhatja el holmiját, hacsak előbb meg nem kötözi őt. Csak azután foszthatja ki a házát” (Mk 3,27; Mt 12,29; Lk 11,21–22). Jézus hallgatóinak józan eszére épít: a betörő, hogy elvhesse az erős ember házából, amit akar, először megkötözi a tulajdonost. Az evangéliumi hagyomány kapcsolatba hozza ezt a hasonlatot a gonosz lelkek kiűzésével, és az egzegéták egyetértének abban, hogy ez lehetett eredeti kontextusa is. Amikor Jézus megszabadítja a megszállottakat, elveszi a sátántól azokat, akik már az övéi voltak. Mint egy betörő, bemegy a sátánhoz, hogy elvegye tőle, amit akar. Természetesen nem cselekedhetne így, ha a sátán nem lenne már megkötözve. Jézus ördögűzései bizonyítják, hogy a sátán nem úr többé a saját házában, uralmának vége szakadt. A zsidó felfogásban a sátán uralma végének egybe kell esni Isten uralmának kezdetével. Amikor Isten országa elérkezik, a sátán már meg van láncolva és gúzsba van kötve. Jézus tettei is ezt feltételezik. Bennük Isten országának első hatása kezd megnyilvánulni. Jézus ördögűzései nem önmagukban álló tettek, amelyeket meg lehet csodálni, de következményük nincs. Azt jelzik, hogy az idők vége elérkezett, Isten országa itt van, és hatása már érezhető. Az ördögűzésekkel Jézus betölti küldetését, amely megelőzi Isten országának eljövetelét, és megkezdí annak megalapítását a földön.

A harmadik mondatot csak Lukács őrizte meg számunkra: „Láttam a sátánt: mint villám bukott le az égből” (Lk 10,18). A szövegösszefüggés, amelybe az evangélista elhelyezte a mondatot, az, hogy a tanítványok visszatérnek körútjukról, ahol ördögöket űztek ki. A megelőző versben azt mondták: „Uram, a te nevedre még az ördögök is engedelmeskednek nekünk” (Lk 10,17). Valószínűleg az evangélistának köszönhetjük a párbeszéd mai formáját, ugyanis a legtöbb szerzővel egyetértésben mondhatom¹¹, úgy tűnik, a 18. vers logionja meglehetősen laza kapcsolatban áll jelenlegi szövegkörnyezetével. El kell azonban azt is ismerni, hogy e szövegkörnyezet nagyon jól megfelel a logion eredeti természetének: a gonosz lelkek kiűzésében Jézus a sátánnak, a gonosz lelkek fejedelmének vereségét látja megvalósulni. Iz 14. fejezetének a babiloni királyról írt gúnyverse vissz-

11 R. Bultmann: *Geschichte der Syn.* 174.; C. K. Barrett: *The Holy Spirit and the Gospel Tradition*, London, 1947, 64.; W. G. Kümmel: *Verheissung und Erfüllung*, 106.; R. Schnackenburg: *Gottes Herrschaft und Reich*, 85–86.

hangzik ebben a mondatban, ahogy Jézus leírja a sátán hatalmának megsemmisülését a hirtelen és pillanatok alatt lejátszódó, villámgyors bukás képével. Aki az égből uralkodott a jelen világ fölött, hirtelen a földre bukik. A zsidó felfogásban a sátán bukása, amely véget vet uralmának, össze van kötve Isten országának eljövételével. A gonosz lelkek kiűzése tanúsítja, hogy az ördögök fejedelme elvesztette hatalmát, és ezt Jézus „látomása” is megerősíti. Ugyanakkor az ördögűzések azt is tanúsítják, hogy Isten országa már kezdi éreztetni erejét, így a Jézus által meghirdetett örömhír konkrét jeleivé is válnak: „Közel van az Isten országa”.

Jézusnak e három megvizsgált mondatában egy és ugyanaz a tanulság jelenik meg. Tanúsítják, hogy Jézus isteni küldetésének beteljesítésében milyen lényeges szerepet tulajdonított a gonosz lelkek kiűzésének. Nem elég hirdetnie, hogy Isten országa közel van, hanem meg is kell mutatnia, hogy Isten országának ereje már a jelenben hatékony. Amikor ezzel a hatalommal cselekszik, megkezdi Isten országának megalapítását a földön. Isten országának eljövele, amely magában foglalja a sátán uralmának megsemmisülését, azáltal lesz nyilvánvalóvá, hogy Jézus kiűzi a gonosz lelkeket azokból az emberekből, akiket a sátán fogva tartott, és így győzelmet arat. Jézus küldetése úgy jelenik meg, mint a sátán elleni harc, amelynek végkifejlete, hogy legyőzi a gonosz lelkek fejedelmét.

A sátán fölötti győzelem azonban még nem teljes. Az ördög megpróbálja Jézus küldetését megghiúsítani: ő az ellenség, aki konkolyt vet a jó mag közé, ő az, aki – mint a szitában – megrostálja Jézus tanítványait, hogy elveszítsék hitüket, és az is ő, aki Péter szájával el akarja Jézust téríteni az Atyához való hűségtől. Ugyanezt a személyt ismerjük fel a megkísértés történetében, ahol megpróbálja megelőzni az őt fenyegető vereséget. A szerep, amelyben a sátán megjelenik e történetben, pontosan megfelel annak, amit Jézus ad neki, amikor ellenfelét látja benne.

Hozzátehetjük, hogy az ősegyház nézőpontja nem pontosan ugyanez, hiszen a húsvéti események kissé módosították a perspektívát. Miközben Jézus számára a sátán bukása Atyjától kapott küldetésével esik egybe, az első keresztények számára inkább Jézus feltámadásával. Amikor Jézus földi szolgálata idején ábrázolják az ördög ténykedését, nem úgy mutatják be, hogy félrevezetni, hanem hogy elveszíteni akarja az Isten Fiát – és halálát okozni. Lukács módosításai nagyon fontosak ebből a szempontból: a megkísértések után „egy időre elhagyta őt az ördög” – mondja (Lk 4,13), hogy majd Júdás árulásának pillanatában bukkanjon fel újra (Lk 22,3).

A megkísértés története annak alapján, hogy milyen szerepet tulajdonít az ördögnek, és hogy milyen problémákra akar válaszolni, jobban érthető, ha Jézustól származik földi működése idejéből, mint ha a keresztény közösség alkotása lenne a húsvéti győzelem utánról.

Összegzés

1. A történet azt Jézus megkísértésének történetéből leginkább az érdekli, hogyan keletkezett. Sok szerző gondolja, hogy a keresztény katekézisben született. Mások ésszerűbbnek tartják, hogy magára Jézusra vezessék vissza az elbeszélést, természetesen nem pontosan azokkal a szavakkal, melyeket Máténál és Lukácsnál olvasunk, hanem abban a részletesebb és továbbfejlesztett formában, amelynek tartalmát elég pontosan megőrizte a Máté és Lukács által használt hagyomány. Láttuk a nehézségeket, ha az elbeszélést a keresztény közösségnek akarjuk tulajdonítani. Bemutattunk néhány érvt, melyek azt támasztották alá, hogy jobban érthető a történet, ha Jézustól származik, ugyanis nyilvános működésének problémáira válaszol. Nehezebb megtalálni a történet keletkezésének szövegösszefüggését, ha ezt az ősegyház életében keressük.

2. Abban az esetben, ha az elbeszélés a közösségben született, csak tanmesét láthatunk benne, amely mindössze tanulságában igaz, ha viszont visszavezethető Jézusra, a kérdés összetettebb. Jézus elbeszélései nem mindig valós történetek. Lehet, hogy egy valóban és objektív módon megélt eseményről van szó, de az is lehetséges, az volt a szándéka, hogy olyan képes formában adjon hitbeli tanítást, amely többé-kevésbé a parabolákra hasonlít. Nem kétséges, hogy az elbeszélésnek van hitbeli tanítása. A történet ebben a formájában az elvont megfontolásoknál jobban jellemzi Jézus magatartását kortársainak messiási ábrándjaival és azokkal szemben, akik jelet követelnek tőle. Ez az észrevétel nem válaszolja meg azonban azt a kérdést, hogy vajon a történet kötődik-e valamilyen reális eseményhez. A válasznak bizonyára két véglet között kell elhelyezkednie:

a) Az egyik véglet, ha valaki az utolsó részletig szó szerint veszi az elbeszélést. E történetben nyilvánvalóan megjelennek képes elemek, melyeken az evangélium olvasója – Jézus képekben gazdag nyelvezetét ismerve – nem lepődik meg. A magas hegy, ahonnan látni lehet a föld minden országát, nyilvánvalóan nem létezik a térképen. Olyan „földrajzból” származik, amely emlékeztet a gazdag ember és a szegény Lázár parabolájára, ahol a gazdag ember és Ábrahám annak a mélységnek két széléről beszélget, amely elválasztja egymástól a Hadészt és a kiválasztottak lakóhelyét (Lk 16,23–26).

b) A másik véglet az lenne, ha egész egyszerűen parabolának tekintenénk a történetet, és eleve kijelentenénk, hogy teljes egészében fikatív. Ha Jézus egy általa átélt élményről beszélt tanítványainak, nehezen fejezhette volna ki magát így anélkül, hogy megtapasztalt volna valami hasonlót. Pszichológiai szempontból egyébként ez nagyon is elképzelhető. Jézus nem hagyhatta figyelmen kívül, amit környezete elvárt tőle. Állást kellett foglalnia a túl emberi messiási elvárásokkal szemben, tudomásul kellett vennie, hogy küldetését illetően szemben állnak Isten akaratával, és fel kellett ismernie bennük a kísértést, amely nem származhat mástól, mint a sától, Istennek és üdvözítő terveinek ellenségétől.

A két véglet között, amelyik a megkísértés elbeszélését történetnek tekinti a szó szoros értelmében, és amelyik visszautasítja, hogy bármilyen reális alapja is lenne Jézus életében, a valóságnak talán egy közbülső álláspont felel meg a legjobban: Jézus egy általa átélt tapasztalatról beszél, de képes nyelvre fordítva, hogy hallgatóságát megérintse.

3. Amíg általánosságban beszélünk, elég könnyű egyetérteni. Ha azonban pontosítani akarjuk a részleteket, olyan kérdésekhez érkezőnk, amelyek eddig alig-alig vonzották az egzegétákat. E kérdéseket két csoportba sorolhatjuk:

a) Először is a helyszínek megváltozása. Amikor a „függöny fölmegey”, Jézus a pusztában van. De hol van, amikor az ördög elhagyja, és amikor Máté szerint angyalok jönnek, hogy szolgálják? Valószínű, hogy nem a magas hegyen, amelyről az evangélista nem mondja, hogy Jézus lejött róla, hogy Galileába menjen. Az a benyomásunk, hogy a kísértések a pusztában érnek véget, ahol kezdődtek. Nem kell azt gondolnunk, hogy közben Jézus egyik helyről a másikra utazott, és meghagyhatjuk az okoskodó tudósoknak, hogy azon vitatkozzanak, vajon gyalog történt-e az utazás vagy a levegőben.

b) Az is elgondolkodtató, hogy az ördög hogyan jelent meg Jézusnak. Az elbeszélés nem szól jelenésről. Még csak azt sem mondja, hogy Jézus látta az ördögöt, ahogy a Lk 10,18 teszi: „Láttam a sátánt: mint villám bukott le az égből.” Nincs szó érzékelhető alakról, amelyben megjelent volna. Az ördög egyszerűen csak szól Jézushoz, de nem szükségszerű, hogy úgy, mint ember az emberhez. Nagyon is beszélhetett úgy Jézushoz, mint ahogy velünk teszi nap mint nap. Bátran gondolhatunk tehát egy tisztán lelki párbeszédre.

4. Az utolsó kérdés: hol helyezzük el a megkísértés-történet megfogalmazását Jézus életében? Ha elfogadjuk, hogy e történet megindokoltan Jézustól származhat, meghatározott hely illeti meg egy Jézus életét feldolgozó történeti műben. De hol van ez a meghatározott hely?

Az evangélisták a megkeresztelkedés után és a nyilvános működés elé tették. Ezt a sorrendet az időrend indokolja, ekkor történhetett az esemény. Alapulhat azonban tematikus megfontoláson is: a pusztai tartózkodás és a megkísértés természetes módon követik a keresztséget, miként Izrael népe számára a megfelelő események követték a Vörös-tengeren való átkelést. A megkísértés logikusan előzi meg a nyilvános működést.

A modern történész szempontja minden bizonnyal más lenne. Mivel főleg az érdekli, hogy magától Jézustól származik-e az elbeszélés, inkább azt a pillanatot keresné, amikor Jézus elmondta a történetet. Ezt nem ismerjük, viszont elmondhatjuk, hogy az elbeszélés tartalmát és jelentését figyelembe véve, nem lehetséges, hogy Jézus szolgálata kezdetén mondta el. A történet feltételezi ugyanis a tanítványok amiatt való nyugtalanságát, hogy miként egyeztessék össze messiási várakozásukat azzal, ahogy Jézus teljesíti földi küldetését. Értetlenül kellett állniuk az előtt, hogy Jézus nem engedelmeskedik azoknak, akik égi jelet követelnek tőle. Mindez alig lenne érthető

Jézus működésének utolsó szakasza előtt. Konkrétan: nehéz lenne a Fülöp Cézarája-beli epizód elé helyezni az evangélium eseményei között. Hozzátehetjük, hogy jelenlegi ismereteink szerint a Fülöp Cézarája-beli jelenet biztosítja az elbeszélésnek azt a keretet, amely a legjobban világítja meg és garantálja teljes értelmét, miközben a megkísértés története pedig lehetővé teszi, hogy jobban megértsük azt a hevességet, amellyel Jézus visszautasítja az apostolok fejedelmének rosszul megválasztott szavait.

(Szita Bánk fordítása)